

Jolanta Baran

Poziom rozwoju społecznego dzieci głuchych w młodszym i średnim wieku szkolnym

WSTĘP

Rozwój społeczny każdego człowieka stanowi zasadniczą sferę osobowości, którą należy kształtować w sposób szczególny. Od jego poziomu zależą bowiem w dużej mierze dążenia i losy całych społeczeństw, co wynika z faktu, iż obejmuje on trzy główne wyznaczniki społecznej aktywności: zachowania społeczne, pełnienie ról społecznych oraz postawy społeczne. "Mechanizmy funkcjonowania życia społecznego, struktury stosunków międzyludzkich są m. in. produktem dojrzałości społecznej poszczególnych jednostek. Nie ulega wątpliwości, że gdyby więcej ludzi miało tzw. szczęśliwe dzieciństwo, korzystne wyrównania pierwotne, pozytywne doświadczenia emocjonalne w okresie młodości, ich współżycie z innymi w wieku dojrzałym byłoby bardziej udane, a współpraca bardziej efektywna" (Z. Zaborowski 1969, s. 153). Dlatego stojące przed szkolnictwem specjalnym zadanie przygotowania osób niesłyszących do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i wśród słyszących należy do niezwykle trudnych. Chodzi bowiem o wychowanie jednostek całkowicie dojrzałych, umiejących dążyć do pełnej samorealizacji i zaspokajania własnych potrzeb, ale także - i przede wszystkim - twórczo przekształcających rzeczywistość oraz spełniających oczekiwania stawiane przed nimi przez społeczeństwo. Dla osiągnięcia owych pożądaných efektów ko-

nieczne jest stworzenie odpowiednich i kształcących warunków. należy jednak pamiętać, że zgodnie z czteroczynnikową koncepcją rozwoju człowieka muszą być brane pod uwagę możliwości intelektualne i percepcyjne (czynnik biologiczny) wychowanka. W psychologii rozwojowej istnieje przekonanie, że mowa werbalna jest jednym z najważniejszych czynników, koniecznych dla prawidłowego przebiegu socjalizacji. W odniesieniu do jednostek głuchych mamy jednak do czynienia z zasadniczym utrudnieniem, mogącym zmieniać i modyfikować ten proces. Utrudnienie to polega na brakach spontanicznego rozwoju mowy werbalnej, jak również braku samej potrzeby takiej komunikacji. W literaturze dotyczącej kwestii społecznego przystosowania i uspołecznienia osób niesłyszących znaleźć można szereg rozbieżnych opinii na temat wpływu deprivacji wywołanej brakiem słuchu i odbioru wrażeń dźwiękowych na przebieg i poziom rozwoju społecznego.

"Rozwój społeczny polega na zmianach zachodzących w poszczególnych okresach życia w zakresie przejawianych form aktywności społecznej" (Z. Skorny 1976, s.24). Jest więc to stopniowe przejmowanie przez jednostkę zachowań obowiązujących w danym społeczeństwie, niejako - wrastanie w otoczenie społeczne. Obejmuje procesy socjalizacji i uspołecznienia, przy czym to ostatnie polega na świadomym oddziaływaniu na jednostkę, w celu wykształcenia w niej zachowań i postaw, które dotyczą "powinności wobec zbiorowisk społecznych jako całości" (Z. Skorny 1976, s. 25). Uspołecznienie dokonuje się w wyniku socjalizacji, czyli procesu poznawania i przejmowania zwyczajów danej grupy społecznej. Jednostka jest tym bardziej uspołeczniiona, im bardziej w swoim postępowaniu liczy się z interesem innych, a nawet ogółu społeczeństwa oraz - im większy towarzyszy temu udział jej własnego świadomego wyboru.

Już pierwsze doświadczenia dziecka mają bezpośredni związek z jego rozwojem. Dają bowiem podstawy do kształtowania funkcji poznawczych oraz emocji, sposobu ich przeżywania, wpływając tym samym na rodzaj, formę i zakres dziecięcej

działalności. Prowadzą do utrwalenia się wielu zachowań.

Głównym przejawem aktywności dziecka jest zabawa. "Postawy dziecka przejawiane w odniesieniu do zabawek mogą ulegać generalizacji oraz przenosić się na dorosłych i inne dzieci" (Z. Skorny 1976, s. 25). Drugim bardzo ważnym etapem, mającym wpływ na ewolucję i charakter rozwoju społecznego jest okres wczesnoszkolny. Zmienia on bowiem układ odniesienia, w jakim do tej pory dziecko się znajdowało (rodzina i dom), przenosząc je w otoczenie szkolne.

Dziecko wchodzi w nową grupę społeczną, przyjmując na siebie nowe role, dostaje się pod większy wpływ autorytetu nauczyciela i wychowawcy. Toteż rola osób znaczących w uspołecznianiu dziecka jest w tym okresie bardzo ważna. Zwłaszcza wychowawcze postępowanie nauczyciela, jego stosunek do uczniów, współudział nie tylko w nauce, ale i w dziecięcej działalności pozalekcyjnej nabierają zasadniczego znaczenia dla prawidłowego przebiegu procesu socjalizacji.

Średni wiek szkolny (11 - 12 lat) stanowi kolejną fazę rozwoju zachowań i postaw społecznych. Nowym autorytetem, dystansującym autorytet nauczyciela, stają się koledzy - współpartnerzy zajęć nie tylko w klasie, ale i w powstających w tym czasie bandach i paczkach. Rozszerzają się więc w tym okresie coraz bardziej kontakty społeczne oraz powiększa się liczba ról, jakie dziecko z własnej woli i wyboru zaczyna pełnić. Opinia społeczną, akceptacja grupy, miejsce, jakie się w niej zajmuje, stają się wtedy wyznacznikami zachowań przyjmowanych przez dziecko.

W parze z postępującym uspołecznieniem idzie rozwój moralny, który w tym okresie - wg J. Piageta - przechodzi przez dwa stadia. Miejsce konformizmu i konwencjonalizmu moralnego, tj. bezkrytycznego przyjmowania zasad moralnych, zaczyna powoli zajmować pryncypializm moralny, a więc uwewnętrznianie norm, traktowanych jeszcze w sposób bardzo sztywny. Doświadczenia, jakie dziecko nabywa wchodząc w grupy nie-

formalne, rzutować będą na jego dalsze losy. Od stopnia zaspokojenia potrzeb poprzez bycie w takiej grupie zależy bowiem kierunek aktywności społecznej dziecka. Jeżeli nauczy się ono norm współżycia i współdziałania oraz dostrzeże potrzeby swoich kolegów, zacznie potem radzić sobie z wieloma frustracjami, wynikającymi z faktu bycia "jednym z wielu", na równych prawach i przy takich samych obowiązkach. Wskutek tego wytwarza się postawa prospołeczna oraz nastawienie "na zewnątrz", a więc takie cechy, jak: otwartość, życzliwość, sprawiedliwość i altruizm, dające dobre podstawy do wchodzenia w coraz dojrzałsze życie społeczne.

Głuchota jest zaburzeniem sensorycznym, powodującym w sposób pośredni i bezpośredni wiele zmian w całokształcie rozwoju osobowości jednostki, gdyż uniemożliwia w mniejszym lub większym stopniu (w zależności od stopnia utraty słuchu) odbiór odpowiednich bodźców oraz porozumiewanie się werbalne.

Potencjalne możliwości intelektualne dzieci z uszkodzonym słuchem są takie same, jak ich słyszających rówieśników. Jednakże pośrednią konsekwencją niedostatecznego lub zupełnego braku odbioru wrażeń słuchowych jest wyraźnie niższy poziom rozwoju umysłowego, jaki osiągają głusi. Najlepiej wyjaśnia to zjawisko I. Kaiser-Grodecka sądząc, że doszukiwanie się w słabo opanowanym języku wyłącznej przyczyny gorszego rozwoju umysłowego głuchych jest niesłuszne. Opóźnienie sprawności umysłowych u niesłyszających powoduje - według wspomnianej autorki - bierna postawa myślowa głuchych, ich słaba spontaniczna motywacja do wysiłku intelektualnego, brak inicjatywy i odkrywczoci oraz schematyzm i sztywność myślenia. Nie są to jednak bezpośrednie skutki głuchoty, lecz skutki negatywne "stosunku otoczenia wobec dzieci głuchych oraz systemu nauczania tych dzieci" (I. Kaiser-Grodecka 1980, s. 74).

W zakresie emocjonalno-społecznego rozwoju zauważa się także istotne różnice. Np. B. Walenta uważa, że przyczyną zubożenia uczuciowego głuchych jest przede wszystkim nieza-

spokojenie potrzeby bezpieczeństwa, kontaktu i afiliacji. Zdaniem D. Ristovica "podstawę życia psychicznego głuchego dziecka stanowią spostrzeżenia, nieścisłe pojęcia oraz uczucia niższego rzędu" (D. Ristovic 1980, s. 146). Według A. Zboruckiej zaburzenia emocjonalne występujące u niesłyszących są najczęściej przyczyną negatywizmu, napadów złości, agresji, wzmożonej pobudliwości, unikania kontaktów ze słyszącymi, rozbieżności poziomu możliwości i faktycznych osiągnięć, tendencji destruktywnych, wrogiego nastawienia wobec autorytetów, bierności i konformizmu, niskiej oceny własnych możliwości, neurotyczności i wysokiego poziomu lęku (A. Zborucka 1983, s. 63).

Powyższa charakterystyka głuchego dziecka ukazuje specyficzny obraz jego osobowości. Zdaniem H. R. Myklebusta osoby pozbawione słuchu częściej przeżywają stresy i frustracje oraz konflikty emocjonalne. Według niego ich dojrzałość społeczna, począwszy od 15 roku życia, zaczyna zwiększać swoje opóźnienie w stosunku do poziomu rozwoju społecznego słyszących (K. Klimasiński 1970, s. 190 - 191). Wynika to z coraz większych wymagań, stawianych przed każdym wskutek stopniowego wchodzenia w życie społeczne. Tak więc dzieci głuche do 15 roku życia nie różnią się pod tym względem od swych pełnozmysłowych rówieśników, ponieważ osiągnięcie dwóch pierwszych etapów dojrzałości społecznej według skali E. Dolla nie jest trudne. Wymaga się bowiem w tym czasie od dziecka samodzielności w czynnościach związanych z zaspokajaniem własnych potrzeb biologicznych oraz umiejętności kierowania własnym postępowaniem ("dbanie o własne sprawy"). Natomiast do osiągnięcia ostatniego etapu, polegającego na zdolności do uczestnictwa w zaspokajaniu potrzeb innych ludzi, konieczne jest rozumienie skomplikowanych zjawisk społecznych, dostrzeganie potrzeb innych osób, posiadanie wysokiego stopnia empatii oraz dojrzałego uwewnętrznienia norm moralnych i rozumienia ich.

Słabe opanowanie języka mówionego przez głuchych utrudnia nie tylko same kontakty z szerokim kręgiem społeczeństwa, obniża motywację i ogranicza ich udział w życiu społecznym, ale częstokroć uniemożliwia zrozumienie i przeżycie wielu zjawisk w zakresie kultury i sztuki, zubożając tym samym doznania estetyczną i ich potrzebę i czyniąc prawie niemożliwym osiągnięcie wysokiego poziomu rozwoju społecznego.

Badania radzieckie - w przeciwieństwie do amerykańskich - wykazują, że dzieci głuche później niż słyszące (ok. 3 lat różnicy) pojmują istotę stosunków koleżeńskich i mają duże trudności w dokonywaniu samooceny) (I. M. Sołowjow, Ż. I. Szyf, T. W. Rozanowa, N. W. Jaszkowa 1976, s. 482 - 492).

Jak wynika z przeglądu literatury przedmiotu, brak jest jednoznacznych opinii, dotyczących omawianego zagadnienia. Wydawało się więc zasadne podjęcie i przeprowadzenie badań nad poziomem rozwoju społecznego niesłyszących przez autorki pracy (w zbieraniu materiału uczestniczyła M. Jankowicz).

II. OPIS BADAŃ WŁASNYCH

Ustalenie stopnia socjalizacji osiągniętego przez dzieci głuche w młodszym i średnim wieku szkolnym oraz porównanie pod tym względem niesłyszących ze słyszącymi wymagało zastosowania wielu metod, technik i narzędzi badawczych. Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego. Użyto techniki obserwacji - głównie - próbki zdarzeń, techniki wywiadu i rozmowy oraz technik statystycznych. W celu zebrania potrzebnego materiału empirycznego posłużono się następującymi narzędziami badawczymi: tabelami do ogólnej charakterystyki badanych ("karta ucznia"), kartą mierzenia postępu uspołecznienia K. M. B. Bridges, wreszcie - winelandzką skalą dojrzałości społecznej E. Dolla. Niezbędne było wyłonienie dwóch grup badanych: grupy podstawowej G, złożonej z dzieci głuchych, oraz grupy kontrolnej S, w skład której weszły dzieci

słyszące. łącznie zbadano 78 dzieci, z czego 39 było z klas II, III, IV i V Państwowego Zakładu Wychowawczego dla Dzieci Głuchych w Krakowie. Taką samą liczebnie grupę dzieci słyszących wybrano losowo, także z klas II, III, IV i V dwóch masowych szkół podstawowych w Krakowie. Ilość dzieci z poszczególnych klas była w obu grupach jednakowa. Badania przeprowadzono od stycznia do maja 1984 roku.

Pierwszy etap badań stanowiło zapoznanie się z dokumentami dzieci, a także wywiad z wychowawcami i nauczycielami oraz z psychologiem w celu uzyskania danych do charakterystyki grup. Przejrzano akta personalne, karty zdrowia uczniów, wyniki badań psychologicznych, arkusze ocen, dzienniki szkolne, internatowe i świetlicowe. Następnie wykorzystano kartę mierzenia postępu uspołecznienia dziecka K. M. B. Bridges i skalę dojrzałości społecznej E. Dolla. Opiniodawcami byli - w przypadku grupy podstawowej - nauczyciele, wychowawcy internatu i rodzice (w kilku przypadkach). Natomiast w grupie kontrolnej - nauczyciele i wychowawcy ze szkolnej świetlicy. Informacji do skali E. Dolla udzielali wychowawcy internatu najlepiej znający dzieci głuche, zaś w szkole masowej wywiad i sprawdzian umiejętności dzieci prowadzono z pomocą nauczyciela - w klasach młodszych - oraz z samymi uczniami - w klasach IV i V.

Pewne pytania ze skali dojrzałości społecznej nie mogły być z przyczyn obiektywnych uwzględnione w przypadku głuchych, np. punkt 79: "Posługuje się telefonem". Pytania te oceniono na "plus" i zaliczono jako 1 punkt. Zastosowana skala ocen była następująca: 1 punkt, jeśli badany posiada daną umiejętność, 0.5 punktu, gdy dziecku czasem udaje się wykonać już określoną w pytaniu czynność, oraz 0 punktów za brak danej umiejętności.

Karta mierzenia postępu uspołecznienia dziecka zawiera 50 pytań (J. Konopnicki 1961, s. 143 - 146), dotyczących kolejno: cech społecznych (pytania od. 1 do 25), cech osobistych (od 26 do 36), cech emocjonalnych (od 37 do 50). Od-

powiedzi na każde pytanie udzielały 3 osoby, przy zastosowaniu 3-stopniowej skali ocen: 2, 1 i 0 punktów. Pozwoliło to uniknąć niebezpieczeństwa subiektywnej oceny, bowiem skrajna ocena danej cechy badanego dokonana przez jednego nauczyciela mogła być zrównoważona przez oceny pozostałych opiniodawców. Obliczanie ogólnej liczby punktów dla każdego dziecka wykonano według wzorów:

procentowa ocena postępu (ocena jednego wychowawcy) =

$$= \frac{\text{suma punktów} \times 100}{\text{liczba cech ocenionych} \times 2}$$

przeciętna procentowa ocena postępu (p.p.o.p.) =

$$= \frac{W_1 + W_2 + W_3}{3}$$

W_1, W_2, W_3 - poszczególne oceny procentowe wychowawców.

Spośród 50 cech najwyżej w grupie podstawowej oceniono następujące: "uprzejmy w rozmowie", "w stosunku do osób starszych okazuje szacunek", "chętny do współpracy", "szybki w działaniu", oraz - "lubi występować przed publicznością". W tych zakresach głusi uzyskali przewagę nad słyszącymi. Natomiast wyraźnie gorzej od grupy S oceniona została grupa G za postępowanie zgodne z określeniami: "nie podporządkowuje się nauczycielowi", "niewytrwały w pracy", "nie panuje nad afektami", "impulsywny", "niecierpliw", "mściwy", "nie reaguje wstydem na naganę". Uzyskane wyniki są więc zgodne ze zdaniem przeważającej części badawczy, zajmujących się problemem osobowości głuchych. "Trzeba pamiętać, że dzieci głuche są bardziej wrażliwe na przykrości i lekceważenie, na niezaspokojenie potrzeb niż słyszące dzieci. Głuchota powoduje nieraz zaburzenia w sferze emocjonalnej dziecka, nieśmiałość uczuć i złe przystosowanie. Dzieci głuche mają wybu-

chy złego humoru, które u małego dziecka są bardziej wyczerpujące i doprowadzają je do rozpacz. [...] Najczęściej jednak gniew jest wyrazem cierpienia i buntu z powodu braku zrozumienia i kontaktu z otoczeniem" (Z. Sękowska 1985, s. 109 - 110).

Końcowe wyniki badań wskazują ostatecznie na niewielkie różnice w postępie uspołecznienia między głuchymi i słyszącymi. Przedstawia to tabela 1.

Tabela 1

Przeciętne procentowe oceny postępu
w poszczególnych podskalach

Podskale (rodzaje cech)	Przeciętna procentowa ocena postępu cech (p.p.o.p.c.)			
	Młodszy wiek szk. (kl. II i III)		Średni wiek szk. (kl. IV i V)	
	G	S	G	S
Cechy społeczne	70,5	69,5	67,1	70,3
Cechy osobiste	68,4	49,0	55,4	62,9
Cechy emocjonalne	68,0	57,1	59,9	68,2

W zakresie poziomu cech społecznych nie ma w zasadzie różnicy pomiędzy głuchymi i słyszącymi w młodszym wieku szkolnym. Występuje natomiast niewielka różnica w tych cechach na niekorzyść głuchych w średnim wieku szkolnym. Wyraźnie lepsi od swych słyszących kolegów okazali się być niesłyszący z klas II i III, uzyskując p.p.o.p.c. osobistych równą 68,4. Przewyższyli ich także w zakresie cech emocjonalnych. Mniej widoczne różnice pomiędzy głuchymi i słyszącymi wystąpiły u dzieci w średnim wieku szkolnym. Chociaż tutaj zaznaczyła się w każdej podskali przewaga grupy kontrolnej nad podstawową. Oznaczałoby to, że o ile w młodszym wieku szkolnym dzieci z wadą słuchu wykazują stosunkowo dobry poziom uspołecznienia, to już w okresie średnioszkolnym są pod tym względem gorsze

od swych pełnozmysłowych rówieśników. Tabela 2 przedstawia końcowe wyniki odnoszące się do postępu uspołecznienia badanych grup G i S.

Tabela 2

Oceny postępu uspołecznienia badanych

	Młodszy wiek szk.		Średni wiek szk.	
	G	S	G	S
Średnia ocen	69,0	58,5	60,8	67,1

Na podstawie analizy tabeli 2 można stwierdzić, że w grupie podstawowej dzieci w okresie wczesnoszkolnym osiągnęły wyższy poziom uspołecznienia niż ich koledzy z tej samej grupy w średnim wieku szkolnym. Natomiast w grupie kontrolnej sytuacja jest odwrotna - wprost proporcjonalnie do wieku słyszący uzyskali wyższy poziom uspołecznienia. Na zainteresowanie zasługuje fakt, że spośród grup G i S z klas II i III lepsi okazali się być głusi, natomiast już w klasach IV i V przewagę nad niesłyszącymi kolegami osiągnęli słyszący.

Można przypuszczać, że uzyskanie niższego poziomu postępu uspołecznienia głuchych w średnim wieku szkolnym w stosunku do ich rówieśników słyszących jest związane z podatnością tego wieku na uleganie wpływom kolegów, niekoniecznie będących pożądanym wzorem do naśladowania. Autorytet osób dorosłych zostaje w tym okresie w dużej mierze zastąpiony autorytetem tzw. "wodzów" grup nieformalnych.

Życie głuchych w internacie stwarza dość specyficzne warunki. Być może też trudniej jest im podołać coraz większym wymaganiom, zwłaszcza że brak słuchu utrudnia pełny kontakt i zrozumienie pomiędzy wychowankami i ich opiekunami.

Wyniki badań przeprowadzonych przy pomocy Vinelandzkiej skali dojrzałości społecznej E. Dolla wskazują na jednakowy poziom dojrzałości społecznej głuchych i słyszących w młod-

szym wieku szkolnym oraz wyraźnie niższy u niesłyszących niż u ich pełnosprawnych rówieśników w wieku średnioszkolnym. Iloraz dojrzałości społecznej (IDS) obliczono według wzoru:

$$IDS = \frac{WDS}{WZ} \times 100$$

WDS - wiek dojrzałości społecznej, który odczytywano z tabeli skali Dolla po przeliczeniu punktów uzyskanych przez badanych.

WZ - wiek życia badanego

Badania ograniczono do sprawdzenia 8 przedziałów wiekowych, tj. od pytania 62 do 95, poprzednie zaliczając bez sprawdzania, gdyż dotyczyły one elementarnych nawyków, opanowanych już przez dzieci idące do szkoły.

Skala E. Dolla składa się z 8 zakresów, z których 3 pierwsze dotyczą najbardziej podstawowych funkcji. W odniesieniu do nich nie ma żadnej różnicy pomiędzy grupą kontrolną i podstawową w wieku średnioszkolnym, natomiast młodsze dzieci głuche, tj. z klas II i III, wykazują ogólną niską zaradność w porównaniu ze swymi słyszącymi rówieśnikami.

W zakresie umiejętności zajęcia się zabawą uzyskano w grupie podstawowej dobre wyniki - w odniesieniu do średniego wieku szkolnego są one nawet wyższe u głuchych niż u słyszących. Wyraźnie jako gorszą oceniono umiejętność porozumiewania się niesłyszących (co jest zrozumiałe i oczywiste) oraz samodzielność i uspołecznienie. Dokładnie przedstawia to tabela 3.

Ostateczne wyniki badań, przeprowadzonych przy pomocy skali dojrzałości społecznej, prezentuje tabela 4, przedstawiając średni IDS grupy G oraz S.

Tabela 3

Łączne wyniki w badanych grupach G i S
odnoszące się do poszczególnych zakresów
skali E. Dolla

Zakresy	Uzyskane wyniki							
	Młodszy wiek szkolny				Średni wiek szkolny			
	N		%		N		%	
	G	S	G	S	G	S	G	S
Ugólna zaradność	6,5	19	34,2	100	20	20	100	100
Zaradność przy jedzeniu	37	31,5	97,4	82,9	40	40	100	100
Zaradność przy ubieraniu się	79	87	83,2	91,6	100	100	100	100
Lokomocja	8	7	42,1	36,8	9	17	22,5	42,5
Umiejętność zajęcia się zabawą	78,5	78,5	82,6	82,6	86	81	86	81
Umiejętność porozumiewania się (słownego*)	80,5	85	70,6	74,6	47,5	101	33,9	72,1
Samodzielność	33,5	43	58,8	75,4	27	53,5	22,5	44,5
Uspołecznienie	43	48	56,6	63,2	45	55,5	56,2	69,4

* Przypis autorki

Tabela 4

IDS badanych grup G oraz S (średnia)

Grupy wiekowe	IDS	
	G	S
Młodszy wiek szk.	125	124,9
Średni wiek szk..	97,5	113,9

III. WNIOSKI

Analiza materiału empirycznego zebranego przy pomocy karty mierzenia postępu uspołecznienia dziecka K. M. B. Bridges oraz Vinelandzkiej skali dojrzałości społecznej E. Dolla pozwoliła ustalić, iż poziom ten u dzieci głuchych w młodszym wieku szkolnym jest taki sam, jak u ich słyszących rówieśników. Natomiast już w wieku średnioszkolnym zaznacza się różnica w poziomach dojrzałości społecznej pomiędzy głuchymi i słyszącymi. Wynosi ona 16,4 według skali Dolla.

Zastosowanie w pracy dwóch różnych narzędzi badawczych pozwoliło porównać oceny otrzymane przy pomocy każdego z nich. Wystąpiła zbieżność ostatecznych wyników, a więc w obu przypadkach wykazano osiągnięcie jednakowego poziomu dojrzałości społecznej przez głuchych i słyszących w młodszym wieku szkolnym oraz niższego w grupie podstawowej poziomu postępu uspołecznienia w średnim wieku szkolnym. Tak więc nie od 15 roku życia - jak sądzi H. R. Myklebust - lecz już w wieku ok. 11 - 12 lat następuje znaczne obniżenie poziomu rozwoju społecznego głuchych. Uzyskane wyniki są bardzo podobne do tych, które otrzymała Bradway (K. Klimasiński 1970, s. 189), wykazując na ich podstawie o 20% niższą dojrzałość społeczną głuchych od normy ustalonej na osobach słyszących..

Wnikliwsza analiza zebranych materiałów pozwala stwierdzić, że te sfery, które w rozwoju społecznym głuchych wykazują największe obniżenie, uzależnione są przede wszystkim od prawidłowego funkcjonowania aparatu słuchu, a głównie od opanowania języka mówionego. Uważa się, że język stanowi "główny czynnik w rozwoju kontaktów społecznych i interakcji między ludźmi, [...] podstawowy środek interioryzacji i ustrukturywania doświadczenia" (K. Klimasiński 1970, s. 171). Pomimo więc tego że dziecko głuche - jeśli nie ma ono dodatkowych ograniczeń - jest dzieckiem normalnym, jego sfera poznawcza i uczuciowa oraz sfera kontaktów społecznych jest zubożona o wiele doświadczeń, których pozbawia go w sposób bezpośredni bądź pośredni właśnie brak słuchu.

BIBLIOGRAFIA

1. Baran J., Rewalidacja głuchych, (w:) Pedagogika rewalidacyjna, pod red. Hulka A., wyd. II, Warszawa 1980, PWN, s. 252 - 269.
2. Gałkowski T., Kunicka-Kaiser I., Smoleńska J. Psychologia dziecka głuchego, Warszawa 1978, WSiP.
3. Gerstmann S., Rozwój uczuć, Warszawa 1976, WSiP.
4. Kaiser-Grodecka I., Poglądy na temat inteligencji i myślenia głuchych. (w:) Z zagadnień psychologii dziecka głuchego. Materiały pomocnicze z surdopsychologii, pod red. Czerskiej-Jurkowskiej M., Warszawa 1980, WSPS, s. 69 - 90.
5. Klimasiński K., Wybrane problemy psychologii głuchych, (w:) Materiały do nauczania psychologii, pod red. Wołoszynowej L., seria 4, t. 4, Warszawa 1970, PWN, s. 141 - 201.
6. Konopnicki J., Problem opóźnienia w nauce szkolnej, Warszawa 1961, WSiP.
7. Korzon A., Postawy społeczno-moralne młodzieży głuchej, Prace Monograficzne, nr LVI, Kraków 1982. Wydaw. Nauk. WSP.
8. Kostrzewski J., Ogólna charakterystyka skali dojrzałości społecznej. Wstęp do polskiego tłumaczenia Vinelandzkiej skali dojrzałości społecznej E. Dolla.

9. Miller E., Socjalizacja, wychowanie, psychoterapia, Warszawa 1981, PWN.
10. Muszyńska Ł., Altruizm i kolektywizm dziecięcy, Warszawa 1976, WSiP.
11. Piaget J., Rozwój ocen moralnych dziecka, Warszawa 1967, PWN.
12. Przetacznikowa M., Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży, Warszawa 1978, WSiP.
13. Psychologia dzieci głuchych, pod red. Sołowjowa I. K. Warszawa 1976, WSiP.
14. Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, pod red. Żebrowskiej M., Warszawa 1979, PWN.
15. Ristovic D., Charakterystyka życia uczuciowego dzieci głuchych, (w:) Z zagadnień psychologii dziecka głuchego, ibidem, s. 141 - 148.
16. Sękowska Z., Pedagogika specjalna. Zarys, Warszawa 1985, PWN
17. Skorny Z., Proces socjalizacji dzieci i młodzieży, Warszawa 1976, WSiP.
18. Terlecka W., Poczucie powinności moralnej u dzieci przedszkolnych. Warszawa 1975, WSiP.
19. Walenta B., Kształtowanie uczuć wyższych u dzieci głuchych, (w:) Z zagadnień psychologii dziecka głuchego, ibidem, s. 149 - 163.
20. Zaborowski Z., Koncepcja rozwoju społecznego dziecka, "Kwartalnik Pedagogiczny" 1969, nr 1, s. 145 - 158.
21. Zaborowski Z., Stosunki społeczne w klasie szkolnej, Warszawa 1975, WSiP.
22. Zborucka A., Ćwiczenia z surdopsychologii, Kraków 1983, Wydaw. Nauk. WSP.